

ΔΥΟ ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΕΙΣ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΩΝ ΤΥΠΙΚΩΝ

Οι παρατηρήσεις που ακολουθούν αφορούν τις εξής εργασίες: (α) P. Gau-tier, «Le Typikon de la Théotokos Évergétis», *REB* 40 (1982) 5-101, και (β) Γ. Κ. Παπάζογλου, *Τυπικὸν Ἰσαακίου Ἀλεξίου Κομνηνοῦ τῆς μονῆς Θεοτόκου τῆς Κοσμοσωτείρας (1151/52)*, [Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Θρακική Βιβλιοθήκη 3], Κομοτηνή 1994. Πρόκειται για νέες εκδόσεις των κτητορικών τυπικών των αντίστοιχων γνωστών βυζαντινών μοναστηριών, οι οποίες ήρθαν να αντικαταστήσουν τις παλαιότερες, του Dmitrievskij (1895) η πρώτη και του L. Petit (1908) η δεύτερη. Και οι δύο συνοδεύονται από εισαγωγή, μετάφραση (μερική η δεύτερη, ως «επίμετρο» του τόμου, φιλοτεχνημένη από υποφήφια διδάκτορα, συνεργάτρια του εκδότη) και ερμηνευτικές σημειώσεις (λίγες, λιτές αλλά και ουσιαστικές στην πρώτη), όλα στην εθνική γλώσσα των δύο εκδοτών.

Οι εκδόσεις αυτές υπήρξαν καταρχήν ευπρόσδεχτες, και χρειάζεται να επαινεθούν οι δύο βυζαντινολόγοι, ο δυστυχώς πρόωρα χαμένος γάλλος ερευνητής από τη μια και ο έλληνας πανεπιστημιακός καθηγητής από την άλλη, που ανέλαβαν το επίμοχθο έργο της εκπονίσεώς τους, επειδή είναι σήμερα επιτακτική η ανάγκη να ανανεωθόντων οι εκδόσεις όλων των τυπικών και ιδίως να εκσυγχρονισθούν και να εμπλουτισθούν τα υποτυπώδη ερμηνευτικά τους υπομνήματα¹. Προς την κατεύθυνση αυτή είχε εργασθεί εντατικά τα τελευταία χρόνια της ζωής του ο πρώτος από τους δύο εκδότες επανεκδίδοντας μέσα σε μία δεκαετία (1974-1983), σε αλλεπάλληλα τεύχη του περιοδικού *Revue des Études Byzantines*, εκτός από το τυπικό της Ευεργέτιδος, τους αντίστοιχους κανονισμούς του Παντοκράτορος, του Ατταλειάτη, του Πακούριανού και της Κεχαριτωμένης. Στην αλυσίδα αυτή προστίθεται τώρα το τυπικό της Κοσμοσώτειρας σε έναν πολυτελή τόμο.

Η πρώτη ευχάριστη επαφή με το ελληνικό βιβλίο δημιουργεί την προσδοκία ότι έχουμε μπροστά μας, αν όχι την οριστική έκδοση (ο εκδότης κάνει λόγο,

1. Τις βασικές πληροφορίες και τα βιβλιογραφικά στοιχεία για τα δημοσιευμένα μοναστηριακά τυπικά μπορεί να τα βρει κανείς εύκολα στη διατριβή του K. A. Μανάφη, *Μοναστηριακά τυπικά - διαθήκαι*, Αθήνα 1970, και επιπλέον στη νεότερη μονογραφία του I. M. Κονιδάρη, *Νομική θεώρηση των μοναστηριακών τυπικών*, Αθήνα 1984 (παραδόξως η τελευταία εργασία δεν αναγράφεται στη βιβλιογραφία της δεύτερης από τις δύο εκδόσεις που συζητούμε).

σ. 176, για μία «μελλοντική β' ἔκδοση»), τουλάχιστον μία σοβαρή επεξεργασία του σπουδαίου κειμένου με τη φροντίδα αρμόδιου καθηγητή. Η αγαθή προσδοκία ενισχύεται, όταν ο αναγνώστης πληροφορείται ήδη στο προλογικό σημείωμα ότι ο επιμελητής της νέας ἔκδοσης είχε την ευκαιρία να χρησιμοποιήσει τον ίδιο τον κώδικα που σώζει το κείμενο (ένα χρ από τα τέλη του 16ου αιώνα, όπως δηλώνει ο εκδότης², της μονής αγ. Γερασίμου στην Κεφαλονιά) σε αντίθεση με τον πρώτο εκδότη, που είχε βασισθεί σε πρόχειρο αντίγραφο του ίδιου κώδικα φιλοτεχνημένο τον περασμένο αιώνα από τον κεφαλονίτη λόγιο Η. Τσιτσέλη³.

Δυστυχώς ούτε η μία ούτε η άλλη από τις δύο εκδόσεις που μας ενδιαφέρουν εδώ μπορούν να θεωρούνται ικανοποιητικές, τουλάχιστον από καθαρά φιλολογική άποψη. Το μεγαλύτερο μειονέκτημά τους είναι ότι στηρίζονται αποκλειστικά στην αντίστοιχη άμεση παράδοση, σε ένα μόνον η καθεμιά κώδικα, μολονότι στην πραγματικότητα η χειρόγραφη παράδοση των δύο αυτών τυπικών είναι πλουσιότερη. Αυτό συμβαίνει, επειδή το τυπικό της Ευεργ. αποτέλεσε, όπως είναι γνωστό, το πρότυπο όχι μόνο του κειμένου της Κοσμοσώτειρας αλλά και μιας ομάδας άλλων τυπικών (π.χ. του αγ. Μάρμαντος, των Ελεγμών, της Κεχαριτωμένης, του Μαχαιρά, του Φοβερού), τα οποία επαναλαμβάνουν αυτολεξίει ή ελαφρά παραλαγμένα πολλά από τα κεφάλαια του προτύπου τους⁴. Μάλιστα μερικά από τα τυπικά της ομάδας παραδίδονται σε κώδικες πιθανότατα αρχαιότερους από τον αθηναϊκό κώδικα (του 12ου ή ίσως του 14ου αιώνα) που διασώζει το τυπικό της Ευεργ. Συνεπώς εκείνος που θα ήθελε να επιχειρήσει μία αξιόπιστη κριτική ἔκδοση έστω και ενός τυπικού της ομάδας (πολύ περισσότερο, αν πρόκειται για το αρχικό πρότυπο) οφείλει να λάβει υπόψη του το σύνολο της άμεσης και έμμεσης παράδοσης, πράγμα που δεν έχαμαν οι δύο εκδότες. Πέρα από τη βασική αυτή μεθοδολογική αδυναμία φαίνεται ότι οι δύο ερευνητές δεν διέθεσαν για την εκδοτική εργασία τους τον απαραίτητο για τόσο κοπιαστικά έργα χρόνο, όπως δείχνουν κάποιες προχειρότητες, ασύγχριτα περισσότερες στην ελληνική ἔκδοση.

2. Στη σ. 26· πρβ. όμως τα γραφόμενά του στη σ. 9: «τό χρ. ... ἀπέχει τουλάχιστον τρεῖς αἰῶνες ἀπό τὸν χρόνο κατὰ τὸν ὄποιον συνετέθη τὸ τυπικὸ μᾶς (ἀπό τὸ 1151/52).»

3. Ο νέος εκδότης ομολογεί τοις ἐντευξομένοις (σ. 10) ότι για τον καταρτισμό του κειμένου χρησιμοποιεί «πέραν τοῦ χειρογράφου μας» και «τὸ λαυθάνον κείμενο» του Τσιτσέλη — μάλλον θα ήθελε να πει ότι αντλεί από την ἔκδοση του Petit τις γραφές του χαμένου (;) αντιγράφου του Τσιτσέλη. Πράγματι στο κριτικό υπόμνημα καταχωρίζει κατά παράβαση βασικού εκδοτικού κανόνα όλες, φαίνεται, τις παραναγώσεις του Τσιτσέλη, αν και θα αρκούσε ο κατάλογος των ενδεικτικών λαθών του στην Εισαγωγή της ἔκδοσης (σ. 29), εφόσον βέβαια αυτός είχε καταρτισθεί με σωστό τρόπο (τα στοιχεία των δύο στηλών του πίνακα προφανώς έχουν αναμιχθεί).

4. Βλ. τις σχετικές με το θέμα πρόσφατες εργασίες των R. Jordan και J. Philip Thomas στον τόμο των Margaret Mullett - A. Kirby (εκδ.), *The Theotokos Evergetis and Eleventh-century Monasticism*, Μπέλφασ 1994, σ. 215-273.

Για την τεκμηρίωση των παραπάνω χρίσεων παρατίθενται ενδεικτικά παραδείγματα:

I. Στο κεφ. 7 του τυπικού της Ευεργ. (=16 Κοσμ.), το οποίο επαναλαμβάνεται και σε άλλα τυπικά με διαφορετική σειρά, ορίζεται να μπορεί ο ηγούμενος της μονής να αναθέτει σε άλλους πνευματικούς την εξομολόγηση των απλοϊκών μοναχών, αν ο ίδιος δεν ευχαίρει γι' αυτό το έργο, δεδομένου ότι η αδελφότης είχε πολύ αυξήθει. Η σχετική διάταξη στις δύο εκδόσεις εμφανίζεται ως εξής:

(Ευεργ. στ. 251)

'Ἐφείσθω δὲ τούτῳ ...
μὴ ἵδιάζοντι ἵσως, ἐπεὶ καὶ
ἡ ἀδελφότης πεπλήθυνται,
προτρέπειν καὶ οἷς ἂν βούλοιτο
τῶν Ἱερέων κτλ.

(Κοσμ. στ. 436)

'Ἐφείσθω δὲ τούτῳ ...
μὴ ἀδειάζοντι ἵσως, ἵσως ἐπεὶ καὶ
ἡ ἀδελφότης πεπλήθυνται,
προτρέπειν κτλ.

Στο κείμενο της Ευεργ. η μτχ. *ἵδιάζοντι* αποτελεί διόρθωση του γάλλου εκδότη, ο οποίος μας πληροφορεί ότι ο αθηναϊκός κώδικας παρέχει τη γραφή *ἀδιάζοντι*, η οποία βέβαια για τον νεοέλληνα αναγνώστη δεν μπορεί να είναι τίποτε άλλο από τη φωνητική απόδοση του τύπου *ἀδειάζοντι*⁵, όπως σωστά διαβάζει κανείς τώρα στις εκδόσεις των τυπικών όχι μόνο της Κοσμ. αλλά και του Μαχαιρά (και εδώ ο κώδικας παρέχει *ἀδιάζωντι*, όπως δηλώνει στο κριτικό του υπόμνημα ο Τσικνόπουλλος) και ίσως και άλλων μονών. Από την άλλη πλευρά στο κείμενο της Κοσμ. ο έλληνας εκδότης δεν ενοχλείται από τη διττογραφία του *ἵσως* και δεν εξηγεί γιατί προτιμάει τον παραδομένο μόνον από τον κώδικα της Κεφαλονιάς αλλά μάλλον αμάρτυρο, αν όχι λανθασμένο, τύπο πεπλήθυνται, αντί για τον ορθό -νται, που είχε εισαγάγει στο τυπικό της Κοσμ. ο πρώτος εκδότης.

II. Το κεφ. 9 του τυπικού της Ευεργ. (22 Κοσμ.) ορίζει να τοποθετείται στην τελευταία θέση της τράπεζας κατά την κοινή συνεστίαση των μοναχών εκείνος που, προβάλλοντας την τυχόν μακροχρόνια θητεία ή κάποιαν άλλη προσφορά του στη μονή, θα διεκδικούσε κατά τρόπο ενοχλητικό την πρωτοκαθεδρία. Αν εξακολουθήσει να έχει ενστάσεις, προστίθεται, τότε αυτός εκδιώκεται από το μοναστήρι. Η σχετική διάταξη ως προς το τελευταίο εκδίδεται σωστά στη γαλλική έκδοση ως εξής (στ. 378-383): *εἰ δὲ... ἔτι τε διενίσταται καὶ ἀμφιβάλλοι καὶ μετὰ δευτέραν καὶ τρίτην παραίνεσιν ἀδιόρθωτος ὅλως μείνοι..., ἐκδιώκειν τοῦτον καὶ τῆς μονῆς... ὡς ἂν μὴ καὶ τοῖς λοιποῖς ὑμῶν τῆς ἑαυτοῦ μεταδοίη λύμης· ῥῶν γὰρ κακίας μᾶλλον (μᾶλλον παραλ. Κοσμ.) ἢ ἀρετῆς μεταλαμβάνειν (μεταλαβεῖν Κοσμ.), ὡς τις ἔφη σοφός.* Για το χωρίο αυτό ο εκδότης του τυπικού της Ευεργ. περιορίζεται να δηλώσει ότι δεν ταύτισε τον «σοφό». Από την

5. Εδώ έχουμε την αρχαιότερη μαρτυρία για χρήση του ρ. *ἀδειάζω* με τη σημασία του «ευχαίρω» (βλ. το σχετικό λήμμα στα Λεξικά Κριαρά και Ακαδημίας Αθηνών).

πλευρά του ο εκδότης του κειμένου της Κοσμ. στη θέση της ορθής γραφής διενίσταται εισάγει την καταστρεπτική για το νόημα «διόρθωση» διανίστατο του Petit, δηλώνοντας ότι ο κώδικας της Κεφαλονιάς παραδίδει διανίσταται (την ίδια διόρθωση έχει υιοθετήσει και ο Τσικνόπουλος στην έκδοση του τυπικού του Μαχαιρά, όπου συμπτωματικά [;] παραδίδεται επίσης διαν-). Κανονικά θα έπρεπε ο εκδότης της Κοσμ. είτε να εισαγάγει στο κείμενό του τη γραφή της Ευεργ. διενίσταται είτε να διατηρήσει την παραλλαγή του κώδικα του, μνημονεύοντας όμως στη δεύτερη περίπτωση την αυθεντική γραφή. Εξάλλου ως προς τη ρήση του «σοφού» ο έλληνας εκδότης σημειώνει στο τρίγλωσσο υπόμνημα των πηγών τα εξής: «cf. Andoc. 8. 25 et Xenoph. B. I. 21 ('Απομνημονεύματα) (Gaut. 37 (382), "Personnage non identifié")». Θα ήταν, φυσικά, πολύ ενδιαφέρον για την ελληνική φιλολογία να βρίσκαμε ένα παράθεμα του Ανδοκίδη σε καλογηρικό κείμενο του ενδέκατου αιώνα (στον οποίο ανήκει το τυπικό της Ευεργ.), όμως η παραπομπή είναι είτε λανθασμένη είτε ελλιπής, όπως υπαγορεύει και μόνη της η αριθμητική ένδειξη. Άστοχη, εξάλλου, είναι η αδέξια παραπομπή στον Ξενοφώντα και περιττή η επανάληψη της σημείωσης του Gautier, τόσο αυτής εδώ όσο και πολλών άλλων σε διάφορα σημεία της ελληνικής έκδοσης. Ο «σοφός» πάντως του παραπάνω χωρίου είναι μάλλον ο Γρηγόριος ο Θεολόγος (πρβ. PG 36, 521D-524A εἰδότες ὅτι κακίας ρήσον μεταλαβεῖν ἡ ἀρετῆς μεταδοῦναι· πρβ. επίσης αυτόθι, 37, 1152A, 1759 και 1203A, 511).

III. Μία φορά στο τυπικό της Ευεργ. και περισσότερες σε διάφορους «απογόνους» του γίνεται λόγος για «λιτές ημέρες» («les jours ordinaires» μεταφράζει ο Gautier) σε αντιδιαστολή προς τις ημέρες των νηστειών (Ευεργ. στ. 435 = Κοσμ. στ. 598 ταῦτα μὲν οὖν ἐν ταῖς λιταῖς ἡμέραις τοῦ ἐνιαυτοῦ. Ἐν δέ τοι ταῖς τῶν ἀγίων νηστειῶν οὐχ οὕτως κτλ.). Οι εκδότες γράφουν παντού το επίθετο με γιώτα. Από τη σιωπή των κριτικών υπομνημάτων τους εικάζουμε ότι έτσι παραδίδουν σχεδόν όλες οι πηγές, με εξαίρεση δηλαδή το τυπικό της Κοσμ. Εδώ ο κώδικας της Κεφαλονιάς παραδίδει το παραπάνω χωρίο με τη γραφή λυταῖς (με ύψιλον), όπως σημειώνει και ο νέος εκδότης, ο οποίος όμως απορρίπτει τη γραφή αυτή προτιμώντας τη «διόρθωση» λιταῖς του Petit. Από τα συμφραζόμενα φαίνεται ότι πρόκειται για τις ημέρες κατά τις οποίες επιτρέπεται οι μοναχοί και γενικά οι ορθόδοξοι χριστιανοί να (κατα)λύουν τη νηστεία λόγω εορτής. Βέβαια τα βασικά λεξικά της ελληνικής γλώσσας, αν και καταχωρίζουν τη σχετική σημασία στο ρ. λύω, και στα σύνθετα, δεν κάνουν το ίδιο και στο λ. λυτός. Ότι η ορθή γραφή του επιθέτου στις παραπάνω περιπτώσεις είναι με ύψιλον φαίνεται από το γεγονός ότι οι ίδιες ημέρες σε άλλα σημεία των τυπικών χαρακτηρίζονται «ἀπόλυτοι» ή «ἀπολελυμέναι» (π.χ. Ευεργ., στ. 146 και 1078, και Κοσμ., στ. 354). Άλλωστε στους εκκλησιαστικούς κύκλους και τα λαϊκά στρώματα επιζεί ο βυζαντινός όρος «ἀπόλυτος ἔβδομάς» (πρβ. τη Διατύπωση του αγ. Αθανασίου του Αθωνίτη, σ. 252 Dmitrievskij) με τη μορφή «απολυτή»

ή «αμολυ(η)τή» (δηλ. εβδομάδα) για την τυρινή και τη διακαινήσιμο (πρβ. Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών, λ. ἀπολυτός).

IV. Δυστυχώς ούτε και οι μεταφράσεις που συνοδεύουν τις δύο εκδόσεις μπορούν να θεωρηθούν ικανοποιητικές, ιδίως η ελληνική, η οποία πολλές φορές παραποτεί το νόημα του κειμένου. Θα δώσουμε ένα παράδειγμα για καθεμία:

1. Στην αρχή του χεφ. 4 του τυπικού της Ευεργ. ορίζεται ότι στο τέλος του καθημερινού όρθρου στην εκκλησία οι μοναχοί οφείλουν να επιδίδονται με συγκεκριμένο τελετουργικό τρόπο σε δεκαπέντε ομαδικές γονυκλισίες ή, εναλλακτικά, να περιορίζονται σε τρία προσκυνήματα, ανάλογα με το αν έχει προηγουμένως φαλεί ή όχι το «Θεὸς Κύριος» (στ. 89 χ.ε.): *Ταῦτα δὲ (δηλαδή οι τελετουργικές γονυκλισίες) μὴ τοῦ «Θεὸς Κύριος» φαλλομένου· εἰ δὲ τοῦτο, σχολαστέον τὸ ταύτας ἐν τῷ ναῷ ἔκτελεῖν, τρία δὲ βαθέα προσκυνήματα ποιητέον κτλ.* Δεν χρειάζεται να είναι κανείς γνώστης της ορθόδοξης λατρείας, για να κατανοήσει εδώ τη «συνθηματική» αναφορά στην φαλμωδία ή μη του «Θεὸς Κύριος», γιατί όχι μόνο την συναντούμε και οι φιλόλογοι πολύ συχνά στα τυπικά και τα άλλα λειτουργικά κείμενα, αλλά και την βρίσκουμε να επεξηγείται μέσα στο ίδιο το τυπικό της Ευεργ. τουλάχιστον δύο φορές (στ. 524-525 νηστεία δὲ εἴη πάντως ὅποτε μη «Θεὸς Κύριος» ἐν τῷ ὄρθρῳ, ἀλλ’ «Ἀλληλούϊα» φάλλοιτο και στ. 200 ἔορτὴν δὲ λέγομεν τὴν «Θεὸς Κύριος» κατὰ τὸν ὄρθρον ἔχουσαν). Όταν φάλλεται στην αρχή του όρθρου το «Θεὸς Κύριος» στις ορθόδοξες εκκλησίες, καταλαβαίνουν όλοι οι πραγματικώς ή μέσω των κειμένων μετέχοντες στα εκεί δρώμενα ότι πρόκειται για ημέρα εορτάσιμη, «λυτή», όπως είπαμε παραπάνω (αρ. III), κατά την οποία καταλύεται η νηστεία και δεν τελούνται, κατά τα εδώ προβλεπόμενα, οι τελετουργικές μετάνοιες μέσα στην εκκλησία. Αλλάζουν τα πράγματα, όταν ύστερα από τον όρθρο οι μοναχοί θα μεταβούν στα κελλιά τους, όπου οφείλουν να συνεχίσουν την ακολουθία τους κατά μόνας (στ. 135 χ.ε.): *Ἄπιοντας δὲ ἐν τοῖς κελλίοις ὑμῶν τὴν ὄφειλομένην ἔκτελεῖν πᾶσαν ἀκολουθίαν μετὰ τῶν συνῆθων εὐχῶν καὶ γονυκλισιῶν κατὰ τὸν ἀνωτέρω ρήθεντα τύπον... τὰς γάρ τοι γονυκλισίας ἐν τῷ ναῷ μόνῳ παραφυλακτέον, ὅτε δὴ τὸ «Θεὸς Κύριος» φάλλεται, καθὼς εἰρήκαμεν. Ἐπὶ τοίνυν τοῖς κελλίοις ὑμῶν ἀεὶ τὸ γόνυ κλιτέον εὐχομένους, φυλαξόμεθα δὲ τοῦτο κάν τοῖς κελλίοις, ὅταν ἀγρυπνία ἡ διὰ τὸν ἔξ ἔκείνης κόπον, πρὸς δὲ κατὰ τὸ δωδεκάμερον τῶν Χριστουγέννων καὶ τὴν διακαινήσιμον ἐβδομάδα κτλ.*

Το τελευταίο μέρος από το δεύτερο παράθεμα (στ. 138 χ.ε. *τὰς γάρ τοι γονυκλισίας κτλ.*) μεταφράζεται στη γαλλική έκδοση ως εξής: *Il faut en effet effectuer les genuflexions dans l'église uniquement quand est chanté «Dieu Seigneur», comme nous l'avons dit. Dans votre cellule il faut donc toujours employer le genou quand vous priez. Nous observerons aussi cette pratique dans notre cellule quand il y aura une agrypnie à cause de la fatigue que celle-ci engendre, et encore lors des douze jours qui suivent la Nativité etc.*

(τα πλάγια δικά μας). Πρόκειται βέβαια για παρανόση, η οποία θα είχε αποφευχθεί, αν ο μεταφραστής ακολουθώντας τη διπλή παραπομπή του κειμένου είχε ανατρέξει στην αρχή του κεφαλαίου. Αν λάβουμε υπόψη μας τα εκεί λεγόμενα, καταλαβαίνουμε εύκολα ότι το παραφυλακτέον (στ. 139) της παραγράφου αυτής ισοδυναμεί νοηματικά με το σχολαστέον της αρχής (στ. 90), όπως βέβαια και το φυλαξόμεθα εδώ (στ. 141) δεν σημαίνει «θα φυλάξουμε» αλλά «θα φυλαχθούμε, θα αποφύγουμε». Με άλλα λόγια στο δεύτερο από τα δύο παραπάνω αποσπάσματα, που συμπληρώνει νοηματικά το πρώτο, διευχρινίζεται ότι μόνο κατά τις κοινές προσευχές στην εκκλησία απαλλάσσονται οι μοναχοί από την υποχρέωση των γονυκλισιών, όταν θα έχουν ακούσει στον όρθρο το «Θεὸς Κύριος», στην περίπτωση γιορτής, όπως είπαμε. Αντίθετα στα κελλιά ἀεὶ τὸ γόνυ χλιτέον, καθημερινή και σκόλη, και μόνο σε συγκεκριμένες εξαιρετικές πειτώσεις επιτρέπεται η παράλειψη αυτού του κοπιαστικού καθήκοντος.

2. Ο συντάκτης του τυπικού της Κοσμ. στο κεφ. 66 (στ. 1199-1203) αναφέρεται στους πλούσιους σε φάρια ιχθυότοπους της μονής σε γειτονικό ποτάμι: *Πολλῶν δ' ὄντων καὶ μεγάλων ἰχθύων, ὡς ἐγὼ καθιστόρησα, ἐν τῷ ποταμῷ τῇ Σαμίᾳ ... ὁφείλει ὁ τῆς μονῆς καθηγούμενος ταμιεύεσθαι ἐγρηγορότι τῷ νῷ τὴν φυλακὴν τοῦ ποταμοῦ καὶ συντήρησιν, ἵνα μὴ ὑπὸ τοῦ τυχόντος οἱ ἰχθύες θηρεύοιντο, εὐάλωτοι ὄντες καὶ εὐπετεῖς πρὸς θηρείαν ἀπονωτέραν, ὡς οἴδαμεν.*

Το χωρίο στην ελληνική έκδοση «μεταγράφεται» (σ. 199) ως εξής: «ἐπειδή ὅμως ὑπάρχουν πολλὰ καὶ μεγάλα φάρια, ὅπως ἐγὼ περιέγραψα, στὸν ποταμὸ Σαμίᾳ, ... ὁφείλει ὁ καθηγούμενος τῆς μονῆς νά φροντίζει γιὰ τὴν φύλαξη καὶ τὴν προστασία τοῦ ποταμοῦ, γιὰ νά μήν ἀλιεύονται τά φάρια ἀπό τυχαίους πού, ὅπως γνωρίζομε, εἶναι εὐάλωτοι καὶ ἐπιδεκτικοί στό εὔκολο φάρεμα» (τα πλάγια δικά μας).

Αφήνοντας κατά μέρος τους «ευάλωτους φαράδες», σημειώνουμε μόνο ότι, αν το ρ. καθιστόρησα σήμαινε εδώ «περιέγραψα», θα έπρεπε να συνοδεύεται από παραπομπή σε κάποιο προηγούμενο χωρίο. Φαίνεται όμως ότι ο αρχαιομαθής Ισαάκιος και στο σημείο αυτό, όπως και παραχάτω επανειλημμένα, χρησιμοποιεί το ρήμα με τη σημασία «παρατήρησα, διαπίστωσα» (ή απλώς «είδα», όπως σωστά μεταφράζεται ο ίδιος ρηματικός τύπος στους στ. 1491 και 1493).

V. Δεν θα είχε νόημα τώρα να επισημανθούν εδώ άλλες επιμέρους αδυναμίες της μιας ή της άλλης από τις δύο εκδόσεις, δηλαδή κάποιες σποραδικές και πάντως όχι πολύ σημαντικές αστοχίες της γαλλικής έκδοσης ως προς την επιλογή μεμονωμένων γραφών ή τα πολυάριθμα σοβαρότερα σφάλματα και οι εκδοτικές αδεξιότητες της ελληνικής⁶. Θα ήταν όμως χρήσιμο για τους ανυποφία-

6. Δεν χρειάζονται ειδικές φιλολογικές ιχανότητες για να αντιληφθεί κανείς την ανεπάρχεια της ελληνικής έκδοσης. Σημειώνουμε εδώ μερικά από τα σφάλματά της, παραπέμποντας εκτός από τον στίχο και στις αντίστοιχες σημειώσεις, όπου υπάρχουν, του χριτικού υπομνήματος της έκδοσης: Εισάγονται αβασάνιστα άστοχες διορθώσεις, είτε του ίδιου του νέου εκδότη είτε του Petit, στη θέση ορ-

στους χρήστες της τελευταίας να γίνουν γι' αυτήν κάποιες ιδιαίτερες παρατηρήσεις:

1. Στα περισσότερα τυπικά τα κεφάλαια φέρουν μικρές ή εκτενείς επικεφαλίδες που περιγράφουν το εκάστοτε θέμα. Τουλάχιστον στο τυπικό της Ευεργ. οι επιγραφές αυτές φαίνεται ότι έχουν προστεθεί εκ των υστέρων από κάποιον αντιγραφέα. Και στο αντίστοιχο κείμενο της Κοσμ. με εξαίρεση τρεις ή τέσσερις περιπτώσεις ο κώδικας δεν παραδίδει αλλού παρόμοιες επικεφαλίδες (ούτε χωρίζει το κείμενο σε κεφάλαια), αλλά ο εκδότης θεώρησε χρήσιμο να προσθέσει στα περιθώρια δικούς του ανάλογους τίτλους, με έντονα μάλιστα στοιχεία ανάμεσα σε ορθογώνιες αγκύλες, πλασμένους τις περισσότερες φορές με συγκόλληση επιλεγμένων από το αντίστοιχο κεφάλαιο λέξεων. Η έμπνευση υπήρξε ατυχής από πολλές απόφεις: (α) Ο ευκαιριακός χρήστης της έκδοσης μπορεί να παραπλανηθεί και να εκλάβει τις επικεφαλίδες, παρά τις αγκύλες, ή μάλλον και εξαιτίας τους, ως παραδομένα μέρη του κειμένου. (β) Οι πλαστές αυτές επιγραφές δεν ανταποκρίνονται πάντοτε στο περιεχόμενο των κεφαλαίων· π.χ. το κεφ. 67 τιτλοφορείται: *Η περὶ τῶν περασμάτων καὶ γεφύρων (sic) τοῦ Ἐβρου φροντὶς τοῦ προεστῶτος καὶ τῶν τῆς μονῆς μοναχῶν, ὡμῶς το κείμενο δεν μιλάει ούτε για περάσματα (η λέξη ἀλλωστε αναγράφεται στα λεξικά ως δημώδης) ούτε για γεφύρια του Ἐβρου (το ελληνικό όνομα του ποταμού απουσιάζει ολότελα από το τυπικό)* παρά μόνο για δύο συγκεκριμένες γέφυρες, προφανώς στον δρόμο προς τη μονή (όπως σωστά επισημαίνεται στο σχόλιο του στ. 1216), από τις οποίες η μία γεφύρων οπωσδήποτε ένα ανώνυμο τέλμα⁷, ενώ η άλλη βρισκόταν στην τοποθεσία Γαϊδουροπνίκτης⁸. (γ) Μερικές από τις επικεφαλίδες με τη σκόπιμα(;) λαϊκότροπη «μεταβυζαντινή» διατύπωσή τους, σε συνδυασμό με τα προφανή ή πιθανά τυπογραφικά λάθη, προσδίδουν κάπως ευτράπελο τόνο στο σοβαρό κατά τά άλλα κείμενο· για παράδειγμα, το κεφ. 98, όπου αντιμετωπί-

θών γραφών του κώδικα (στ. 29 και 1798 [πρβ. και σ. 29, α, μαζί με στ. 1456], 33 και 1744, 139/40, 145, 376, 523, 575, 1013, 1140 [εδώ μεταβάλλεται η παραδόμενη γραφή μανδία, πληθ. ουδετ., σε μανδύα, ενώ αντίθετα στον στ. 992 διατηρείται η αυταπόδεικτα, λόγω του τόνου, λανθασμένη γραφή μανδύων πρβ. και το ευρετήριο, σ. 167], 1365, 1554 και, φευ, 2181). Αντίθετα διατηρούνται προφανείς ανορθογραφίες και αβλεψίες του βιβλιογράφου (στ. 168 δή [γρ. δεῖν], 493 δσοι ... δόξειεν, 659 τὸ συναξάριον ἔξεισι [γρ. διέξεισι], 1419 τεχνητῶν, 2040 ὑπουργείας). Το περίεργο είναι ότι τουλάχιστον σε δύο περιπτώσεις (στ. 1599 και 1673/4) απορρίπτονται ενσυνείδητα επανορθώσεις λαθών του ίδιου του γραφέα, όπως επίσης απορρίπτονται ορισμένες διορθώσεις ή σωστές αναγρώσεις του Γεδεών και της έκδοσης του Petit (στ. 214, 436, 683, 1204, 1205, 1302, 1950, 1953). Επίσης δεν σημειώνονται κάποια παραθέματα (στ. 906, 1414, 1557). Τέλος, εντοπίζονται πολυάριθμες παραναγνώσεις (βλ. κατάλογο στο τέλος του παρόντος άρθρου).

7. Στ. 1208 κ.ε.: ...τῆς μακρᾶς εὐβάτου (εδώ και ο νέος εκδότης, όπως ο Petit, σημειώνει απλώς στο υπόμνημα ότι το χειρόγραφο παρέχει τη γραφή εύάτου, όμως στην πραγματικότητα αυτό παραδίδει ενωμένες τις δύο λέξεις: μακραξέυτου) γεφύρας διὰ βαρυτάτων λίθων ... κτισθείσης ... πρὸς τὴν τῶν ξένων διάβασιν, τῶν καὶ πρὶν δεινῶς κινδυνεύοντων περὶ τὸ τέλμα καὶ τὸ ὅδωρ ἐκεῖνο τὸ ἐγκατεστρωμένον τοῖς λεγομένοις φατνώμασιν, ἐν οἷς καὶ ἡ γέφυρα ἥδρασται.

8. Πρβ. στ. 1218-1219.

ζεται από τον κτήτορα της μονής προληπτικά το ενδεχόμενο δόλιων εμπρησμών, επιγράφεται: Περὶ τῶν ἐμπρησθέντων τυχὸν οἰκιῶν χρυφαλέως καὶ τῶν κατὰ τῶν ἐμπρηστῶν μέτρων τοῦ προεστῶτος⁹.

2. Το κεφ. 69 της Κοσμ. περιλαμβάνει έναν μεγάλο κατάλογο κτημάτων κατά γεωγραφικές, φαίνεται, ενότητες, με τα οποία ο Ισαάκιος προικίζει τη μονή του. Πρόκειται χυρίως για χωρία και προάστεια (με τον δεύτερο όρο δηλώνονται την εποχή αυτή τα αγροκτήματα). Ο κατάλογος αυτός, που αποτελεί σπάνια μαρτυρία για την ιστορία και την τοπογραφία της βυζαντινής Θράκης (τα περισσότερα τοπωνύμια είναι άγνωστα από αλλού και αταύτιστα), αρχίζει, σύμφωνα με τη νέα έκδοση, ως εξής (στ. 1243 κ.ε.): *Κτήματα δὲ τῶν ἀκινήτων ἡμῶν κτημάτων, ἀπέρ μοι περιήλθοσαν ἐκ γονικῆς κληροδοσίας, χρυσοβούλλοις λόγοις τε καὶ χελεύσει, ταῦτα δῆπερ εἰσίν, ἀπέρ (στ. 1245) κατά τε χρῆσιν καὶ δεσποτείαν ἀπὸ τῆς σήμερον προσκεκυρώκαμεν τῇ μονῇ ... Αὐτὸ τὸ Νεόκαστρον σὺν τοῖς ἐντὸς καὶ ἔκτός διακειμένοις παροίκοις τε καὶ οἰκήμασι δεσποτικοῖς καὶ ἀλλοίοις, σὺν τῷ δικαίῳ τῶν γινομένων (στ. 1250) κατ’ ἔτος πανηγύρεων καὶ τῇ ἀλείᾳ (ἀλείᾳ σωστά ο κώδικας καὶ ο πρώτος εκδότης) τῶν ποταμῶν τῆς τε Σαμίας καὶ τῆς Μαρίτζης πρὸς εὐπορίαν ἰχθύων· ἔτι τοῦ Κανικλείου τὸ προάστειον, τὸ Λυκοχώριόν τε καὶ τοῦ Δράχου, τὴν Βανιάνους τὸ ἀκρωτήριον, τὰ προάστεια, τὴν Συκέαν τὸ χωρίον καὶ τὸ προκείμενον προάστειον ἐκ βασιλικῆς προστάξεως συναριθμηθῆναι τοῖς δικαίοις τοῦ Νεόκαστρου, μετὰ τὴν τελευτὴν ἀπ’ ἔντεῦθεν τοῦ (στ. 1255) κατὰ χρῆσιν ἔχοντος αὐτὸ τὴν σήμερον τοῦ Ἀσπειώτου, ὥ καὶ τοῦ Τριφυλλίου ἐπονομάζεται. Βούλομαι δὲ καὶ αὐτὸ μετατεθῆναι πλησίον τῆς μονῆς, ἔνθα καὶ τὸ Λυκοχώριον καὶ τοῦ Δράχου ἡδράσαμεν, εἰ μή που δυσχέρειά τις μεγίστη τοῖς οἰκοῦσι τὸ χωρίον παροίκοις ἐπανακύψει διὰ τὸ μεταξὺ τῆς ὁδοῦ διάστημα τῆς ἐκ τοῦ θέρους συλλογῆς τῶν χωραφιαίων καρπῶν καὶ διαπορθμεύσεως πρὸς τὰς (στ. 1260) μετατεθησομένας οἰκίας αὐτῶν.* Ἔτι πάντα τὰ ἐντὸς τῆς Αἴνου καὶ ἔκτός δεσποτικῶς διαφέροντά μοι ἀκίνητα, ὧν τὴν ἀνακαίνισιν ἐκ μακροῦ χρόνου σχεδὸν ἀμαυρωθέντων γενέσθαι βούλομαι, τὸ Νεοχώριον προάστειον, ἡ Κούριανις προάστειον, τοῦ Χοιροσφάκτου προάστειον, ἡ Βατζινέα χωρίον, τοῦ Χούσδερι χωρίον, τοῦ Σινάλη προάστειον, τὸ νεοούκιστον ὁ Βηρός προάστειον, ὁ Σωτήρ τῶν Βλάχων, (στ. 1265) προάστειον ὁ Ἀγιος Νικόλαος, τὰ ἐστρατευμένα δύο χωρία τοῦ τε Διλιανοῦ καὶ ἡ Δραγάβαστα, κάστρον ὁ Ἀετὸς κτλ.

Με την ίδια μορφή εμφανίζεται το κείμενο και στην έκδοση του Petit¹⁰,

9. Πρβ. επίσης κεφ. 44 Λοιπές πρὸς τὸν τῆς μονῆς προεστῶτα παραινέσεις, 69 Οἱ τῆς μονῆς ἰδιοκτησίες, 70 τῶν τελευτούντων, 100 Περὶ τοῦ εὔδηλον ... εἰναι τὰς εἰσοδοεξόδους, 106 Περὶ τῶν δωρηθέντων τῇ μονῇ βίβλων τοῦ κτήτορος καὶ τοῦ μένειν αὐτὰς ἀνεκποιήτους, 119 Ἐπίκλησις πρὸς τὴν πανόπτια κοσμοσωτείρα.

10. Πέρα από τη σιωπηρή αντικατάσταση της βυζαντινής γραφής ἀλείᾳ ο νέος εκδότης δεν έχει επιφέρει ἄλλη αλλαγή σε γραφή του κειμένου. Έχει αλλάξει σε κάποια σημεία μόνο τη στίξη. Αν εξαι-

αλλά η ανάγνωση αυτή δημιουργεί πολλές χριτικές και ερμηνευτικές απορίες¹¹. Δυστυχώς τις δυσκολίες του κειμένου δεν τις έχουν προσέξει ούτε οι ειδικοί μελετητές της ιστορικής γεωγραφίας της Θράκης, με αποτέλεσμα να επαναλαμβάνονται άστοχα συμπεράσματα. Για παράδειγμα, πριν από τον νέο εκδότη και ο Soustal θεωρεί την Βανιάνους ακρωτήριο και τη Βατζινέα χωρίον, ενώ πρόκειται, όπως θα δούμε στη συνέχεια, πιθανότατα για προάστεια, και ταυτόχρονα ο ίδιος χαρακτηρίζει προάστειον το Νεοχώριον παρά το όνομά του¹². Για προάστειον τοῦ Σινάλη κάνει λόγο επίσης η Ασδραχά, αλλά πρόκειται μάλλον για χωρίον¹³. Ας εξετάσουμε όμως τα χρίσματα σημεία του κειμένου:

(Στ. 1251) ἔτι τοῦ Κανικλείου τὸ προάστειον: Ὄπως μας πληροφορούν οι εκδότες, εδώ ο κώδικας παραδίδει ἔτι τοῦ Κανικλείου τὸ Κανικλείου τὸ προάστειον, αλλά και οι δύο οιβελίζουν ως διττογραφία τη γραφή τὸ Κανικλείου, ίσως όχι ἀστοχα, αν και θα μπορούσε κανείς να προτείνει εναλλακτικά τον οιβελισμό της πρώτης γενικής. Επειδή όμως ο βιβλιογράφος είναι πολύ προσεκτικός (ο ίδιος κατά κανόνα διορθώνει τα λάθη του), χρειάζεται χάποια επιφύλαξη ως προς την αθέτηση της μιας ή της άλλης γραφής. Μπορούμε ενδεχομένως να διαβάσουμε: τοῦ Κανικλείου (δηλ. τὸ χωρίον), τὸ Κανικλείου τὸ προάστειον. Ἐνα χωρίον τοῦ Κανικλείου της ίδιας, φαίνεται, περιοχής το ἔχει προσκυρώσει νωρίτερα (το 1136) στη μονή του Παντοκράτορος ο αδελφός του Ισαακίου, ο αυτοκράτορας Ιωάννης, σύμφωνα με το δικό του τυπικό¹⁴.

(Στ. 1252 κ.ε.) τὸ Λυκοχώριον...τὰ προάστεια: Αφού είναι πράγματι χωρία και το Λυκοχώριον και τοῦ Δράχου (για το πρώτο είναι βέβαια καταρχήν

ρέσουμε κάποια περιττά κόμματα, οι βελτιωτικές αλλαγές ως προς στίξη είναι δύο, στον στ. 1252, όπου ο Petit αφήνει να διαβάσουμε, ίσως από τυπογραφική αβλεψία, το δυσνόητο: τὴν Βανιάνους τὸ ἀκρωτήριον· τὰ προάστεια τὴν Συκέαν κτλ., και κυρίως στο στ. 1256, όπου ο πρώτος εκδότης θέτει πριν από το Βούλομαι ἄνω τελεία.

11. Τα πράγματα περιπλέκονται ακόμη περισσότερο στα αντίστοιχα ακατάστατα και αντιφατικά σχόλια της νέας έκδοσης (σ. 93 κ.ε.), όπου π.χ. τοῦ Δράχου χαρακτηρίζεται άλλοτε ως χωρίον και άλλοτε ως προάστειον. Αυτά αλλά και όλα τα άλλα σχόλια του βιβλίου θα ήταν καλύτερο να έλειπαν.

12. Bλ. P. Soustal, Thrakien (Thrake, Rodope und Haimimontos), [Tabula Imperii Byzantini 6], Βιέννη 1991, σ. 171 και 373, όπου εμφανίζεται ο Ισαακίος να μετοικίζει μαζί με τα χωρία ακόμη και τα προάστεια.

13. Bλ. C. Asdracha, La région des Rhodopes aux XIIIe et XIVe siècles, Étude de géographie historique, [Texte und Forschungen zur Byzantinisch-Neugriechischen Philologie 49], Αθήνα 1976, σ. 206. Η ίδια (αυτόθι, σ. 65), όπως και άλλοι, συγκαταλέγει στα σλαβοβουλγαρικά τοπωνύμια της Θράκης και τη Βατζινέα. Δεν υπόκειται όμως στο όνομα η ελληνική βατσινά; Το φυτό αυτό, η βάτος, έχει δώσει το όνομά του σε πολλούς τόπους της Ελλάδας (βλ. π.χ. τη λέξη στο Ιστορικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών).

14. Bλ. την έκδοση του Gautier, REG 32 (1974), 119 (στ. 1502). Φαίνεται ότι ανάμεσα στα 1136 και 1152 ο Ισαακίος είχε αγοράσει από τη μονή του Παντοκράτορος κάποια από τα κτήματά της. Πρβ. τη σημ. αρ. 43 του Gautier, αυτόθι, σ. 125, μαζί με το κεφ. 105 (και τα αντίστοιχα σχόλια της νέας έκδοσης) του τυπικού της Κοσμ.

δηλωτικό το όνομα, αλλά και για τα δύο πρβ. στ. 1257, 1641, 2048), αν στη συνέχεια δεχθούμε ότι η Βανιάνους είναι ἀκρωτήριον, πώς δικαιολογείται ύστερα από την τελευταία λέξη ο πληθυντικός τὰ προάστεια (φυσικά ως ομοιόπτωτη παράθεση σε κάτι που προηγείται)¹⁵; Εφόσον δεν έχουμε λόγο να αμφισβητήσουμε τη γνησιότητα της γραφής, είμαστε υποχρεωμένοι να διαβάσουμε: τὴν Βανιάνους, τὸ Ἀκρωτήριον τὰ προάστεια (τα δύο τοπωνύμια στον κώδικα, όπου το δεύτερο γράφεται ἀκρωτήριον, χωρίζονται με τελεία!). Υποφιαζόμαστε ότι και η συνέχεια της παραγράφου (τὴν Συκέαν κτλ.) κρύβει κάποιες παγίδες, αλλά η συζήτησή τους δεν είναι του παρόντος.

(Στ. 1260 κ.ε.) "Ἐτι πάντα τὰ τῆς Αἶνου κτλ.: Σχετικά και με αυτήν την ομάδα των κτημάτων της (τουρκικής σήμερα) Αίνου και της περιοχής της αναχύπτουν ερωτήματα: π.χ. πώς μπορούν να ανήκουν στην ομάδα αυτών των συμπτωθέντων ἡδη και ἀμαυρωθέντων οἰκημάτων και ὑπέργων τόπων (στ. 1261/62 και 1297) όλα τα υπόλοιπα μέρη, χωρία και προάστεια, όπως υποδηλώνει η στίξη των εκδοτών και όπως ρητά λέγεται τόσο στα σχόλια του νεότερου όσο και σε μελέτες ἄλλων, όταν πρέπει να συμπεριλάβουμε και το νεοοίκιστο προάστειον του Βηρού, που το ταυτίζουμε μάλιστα με τις αντίπερα του Ἐβρου ελληνικές Φερές; Και πώς μπορεί να είναι το Νεοχώριον (Νέο χωρίο) προάστειον ἡ γιατί ὁ Σωτήρ τῶν Βλάχων μένει, μόνος αυτός, απροσδιόριστος; Βέβαια το πρόβλημα που επισημαίνει το τελευταίο διπλό ερώτημα λύνεται εύκολα, αν απλώς μεταθέσουμε τα κόμματα εκεί ακριβώς όπου ο κώδικας ἔχει τελείες (!) γράφοντας (στ. 1262 κ.ε.): τὸ Νεοχώριον, προάστειον ἡ Κούριανις, προάστειον τοῦ Χοιροσφάκτου, προάστειον ἡ Βατζινέα, ... προάστειον ὁ Σωτήρ κτλ., ώστε έτσι να αποκατασταθεί και η ταυτότητα των τόπων. Για το πρώτο ερώτημα, κατά πόσον δηλαδή όλες οι αναγραφόμενες τοποθεσίες ανήκουν στην περιοχή της Αίνου, χρειάζεται να προσφύγουμε στον κώδικα. Εκεί θα δούμε ότι παραδίδεται όχι απλώς τὸ Νεοχώριον, όπως συμπεράίνει κανείς από τη σιωπή του κριτικού υπομονήματος των εκδόσεων, αλλά τι τὸ Νεοχώριον. Η πρώτη από τις τρεις λέξεις, στην αρχή γραμμής, δεν μπορεί να είναι τίποτε ἄλλο από το επίρρημα ἐ] τι. Απλώς ο γραφέας λησμόνησε, φαίνεται, να ερυθρογραφήσει το αρχικό γράμμα, όπως έπαθε σε πολλές ἄλλες αρχές παραγράφων, κάτι που θα ἐπρεπε τουλάχιστον ο νέος εκδότης να το σημειώσει στο κριτικό του υπόμνημα¹⁶. Δηλαδή με το τυπικό εισαγωγικό ἔτι αρχίζει η αναγραφή μίας ἄλλης ομάδας κτημάτων (ἔτι

15. Από τυπική ἀποφη είναι περίεργο το ότι στην ενότητα αυτή τουλάχιστον ενμέρει η αναγραφή των κτημάτων γίνεται σε αιτιατική πτώση, ενώ ο κατάλογος μάλλον αρχίζει (πρβ. στ. 1244 ταῦτα δῆπερ εἰσίν) και ασφαλώς τελειώνει (πρβ. παραχάτω ἡ Κούριανις, ἡ Βατζινέα) με ονομαστικές. Επικρατεί, φαίνεται, τη σιγμή αυτή στο μυαλό του συντάκτη η ἐννοια του προσκεκυρώχαμεν (στ. 1245).

16. Το ἰδιο ακριβώς συνέβη στον στ. 1522: και εδώ η γραμμή αρχίζει ἐ] τι δ' αὐτόν (όχι τί δ' αὖν)· πρβ. επίσης στ. 13 Τ] ὁ, 179 Ο] ὕτω, 217 Ε] ἵ, 1207 Ἡ] δη, 1763 Ἀ] πόλη, 1774 Τ] οὐς, 1840 Ε] ἵ, 1851 Π] ρός.

τὸ Νεοχώριον κτλ.), ύστερα από την αναφορά στα ακίνητα της Αίνου (τα οποία βέβαια, ως πολύ γνωστά, υποτίθεται, δεν χρειαζόταν να απαριθμηθούν, όπως επίσης συμβαίνει παρακάτω, στ. 1293, και με τα οικόπεδα της Τραϊανουπόλεως). Τέλος ας σημειωθεί ότι η γραφή του κώδικα για το όνομα του δεύτερου από τα δύο «έστρατευμένα χωρία» (στ. 1265) είναι όχι Διλιανοῦ αλλά μάλλον Δολιάνου (ο τόνος στην παραλήγουσα βέβαιος) και πράγματι Δελεάνου στον στ. 2008¹⁷.

3. Ορισμένες μεμονωμένες προβληματικές γραφές του κώδικα της Κεφαλονιάς χρειάζεται ίσως να συζητηθούν. Θα μας απασχολήσουν εδώ δύο τέτοιες περιπτώσεις:

(α) Στους στ. 1359-1361 προτρέπεται ο ηγούμενος να επισκέπτεται τους ασθενείς του νοσοκομείου: τάξ δέ γε κυριακάς ἄπαξ τῆς ἐβδομάδος παρουσιαζέσθω ὁ καθηγούμενος εἰς ἐπιτήρησιν ἔμμισθον τῶν ἀδελφῶν ἢ καὶ συ γχ όρ το ν τοῦ Πλάστου ἡμῶν προσφωνήσαντος τοῖς κατ' ἐμὲ ἀμαρτωλοῖς, «πότε με εἰδετε ἀσθενοῦντα καὶ ἐπεσκέψασθέ με;». Εδώ καταρχήν ίσως θα έπρεπε να γραφεί προ{σ}φωνήσαντος (πρβ. στ. 1524), αλλά δεν είναι αυτό το ζήτημά μας. Σπουδαιότερο πρόβλημα δημιουργεί η ακατανόητη γραφή συγχόρτου, για την οποία πληροφορούμαστε στο κριτικό υπόμνημα της νέας έκδοσης: «1360 post καὶ vac. P, συγχότρου [sic] cd.» (P δεν είναι χειρόγραφο, αλλά o Petit). Δεν καταλαβαίνει κανείς αν πρόκειται για διόρθωση του εκδότη (όλες οι επεμβάσεις του στο κείμενο γίνονται σιωπηρά) ή ενδεχομένως, εφόσον στο κριτικό υπόμνημα έχει μεσολαβήσει τυπογραφική αβλεψία, για απλή μεταφορά γραφής του κώδικα (στη μετάφραση πάντως η λέξη έχει αγνοηθεί). Ο εκδότης βέβαια δεν αμφιβάλλει για τη γραφή, καταχωρίζει μάλιστα την περίπτωση στις «ένδεικτικές ἀδυναμίες ἀναγνώσεως» του Τσιτσέλη (σ. 29). Όμως ο κώδικας γράφει καθαρά συγχότερον, που θα πρέπει να είναι αποτέλεσμα παραποίησης, είτε από τον γραφέα είτε κληρονομημένη από το πρότυπό του, μάλλον του επιρρήματος συχνότερον (ἄπαξ ... ἢ καὶ συχνότερον).

(β) Το κεφ. 83 ('Απαγόρευσις εἰσόδου κτλ., επιγράφεται από τον εκδότη) αρχίζει ως εξής (στ. 1580 κ.ε.): 'Εν δὲ τοῖς ὀνομάλοις τῶν μοναστῶν οὐ βούλομαι πλὴν τῶν μοναχῶν καὶ τῶν διακονητῶν τούτων ἐτέρους ἐλθεῖν ἢ χωρίτας τυχόν ἢ γύναια ἢ ἄλλους τινάς, ἵνα μὴ σύγχυσις ἀπρεπής τῇ τῶν κοσμικῶν κοινωνίᾳ ... γένοιτο κτλ. Το νόημα και ο χρόνος του απαρεμφάτου ἐλθεῖν προβληματίζουν εδώ τον προσεκτικό αναγνώστη και τον αναγκάζουν να προσφύγει και πάλι στον κώδικα, από τη στιγμή που δεν βρίσκει τίποτε στο κριτικό υπόμνημα. Πράγματι ο κώδικας δίνει κάποια λύση, αφού παραδίδει σαφώς ἀλθεῖν (χωρίς τόνο), γραφή που θα πρέπει να αποτελεί φθορά κάποιου από τα ρήματα

17. Μικρή αβεβαιότητα, που θα μπορούσε να λυθεί με αυτοφία του χφ, υπάρχει και για το όνομα Δελβοτζιάνου (στ. 1267): το ο στη δεύτερη συλλαβή έχει διορθωθεί από (ή μάλλον σε) ι.

που εκφράζουν τη βασική αιτία επισκέψεως ενός μύλου, το ἀλεσμα, δηλαδή φθορά είτε του ἀλ(έ)θειν είτε ενός από τα αρχαιότερα ἀλ(ή)θειν ἡ ἀλεῖν.

4. Έχουμε επισημάνει ὡς τώρα ορισμένες παραναγνώσεις γραφών του κώδικα στη νέα έκδοση της Κοσμ. Προσθέτουμε τώρα έναν συνολικό κατάλογο, όχι οριστικό, τέτοιων σφαλμάτων, από τα οποία τα περισσότερα βρίσκονται και στην πρώτη έκδοση. Ο ἐλεγχος έγινε με βάση φωτοτυπίες του κώδικα (αριστερά οι γραφές της νέας έκδοσης, δεξιά οι αντίστοιχες του κώδικα της Κεφαλονιάς)¹⁸:

στ. 27 δι᾽ ἔνδειαν : δ᾽ ἔνδειά	630 αὐτὸς : αὐτὸς ἔκεινος
34 μου : μοι	713 ἐναντίον : ἐναντία
39 σκότους : σκότου	844 ἔξεώσεως : ἔξεώσεως (sic)
61 θεολόγοις : θεολογίᾳ	850 πολλὰ ἐν : πολλάκις
111 ταύτην : ταύτης	855 ἔνα : ἔν
147/8 ἐνεχειρήσαμεν : ἐνεχειρί-	861 αὐτοῦ : τούτου
165 ὀκταφώτων : -φωτίων	869 χαρδίας : χαρδίας βροτῶν
196 ἐκτενής : ἐκτενή (βυζ. τύπος)	879 συρόμενα : συρομένων
205 Ἐσπευ[σα] : Ἐσπευσα γάρ	897 ἡμῶν : ἡμῶν καὶ Κ(ύριο)ν
245 τῆς : τῆς τῆς	900 παρακάλεσαι : -σον
250 πρώτων : πρώτως	923 φθοροποιοῖς : φ. γε
252 τοὺς : καὶ τοὺς	929 ἐπί : ἔτι
288 Καὶ ἀν̄ : κἄν	938 εἰσοδιάζοντας καὶ ἐξοδιάζοντας : εἰσο-
304 προσφέρειν ἵκετευτικά : προφέρειν	διάζοντας (η μάλλον -ντάς, γρ. εἰσοδιά-
ἵκετικά	ζονται ἡ -ντάς (τε)) καὶ ἐξοδιάζονται
325 ἡμᾶς : ὑμᾶς	943 αὐτὸν : ἔαυτὸν
351 διακανήσιμον : διακινή (όπως	959 ἐς : εἰς
Ευεργ.!)	1034 μου : μοι
352 ἡμῶν : ἡμῶν καὶ	1114 ἴκανὸς : ἴκ. τε
361 ἀκριβῶς, ὅτι : ἀκριβῶς ὅ τι ¹⁹	1148 λουνίκιον : λοσνί-
373 Ἰησοῦ : Κ(ύριο)υ	1149 τῶν : τῶν τε
392 γονυκλιτέον : γόνυ κλιτέον	1204 πλησιασμένω : πλησιασμῷ
424 ἀπροσκόπτως : -κόπως	1208 μαχρᾶς εὐ(β)άτου : μαχραζεύκτου
461 ἐπιφρίπτειν : ἐπιφριπτεῖν	(μαχρᾶς- από μαχρᾶς) ²⁰
472 ἀπορρίπτειν : ἀπορριπτεῖν	1220 καταβαλόμενος : καταβαλλό-
526 μόνου : μ. δὲ	1223 οἴμαι : οἴμοι
547 πάντως : πάντη	1231 ἀδέκαστον κριτήν : ἀδέκαστον
549 φίπτειν : φίπτεῖν	1250 ἀλιεία : ἀλεία
610 ἀγίας καὶ : ἀγίας	1262 τὸ : ἔ] τι τὸ (βλ. παραπάνω, σ. 284)

18. Τις φωτοτυπίες τις έθεσε στη διάθεσή μας το Μορφωτικό Ίδρυμα της Εθνικής Τραπέζης με την ευγενική φροντίδα της κ. Μαρίας Πολίτη και του κ. Α. Τσελίκα. Στον κατάλογο περιλαμβάνονται μόνο γραφές που συνεπάγονται αλλαγή του τυπωμένου κειμένου, δεν υπολογίζονται δηλαδή τα προφανή τυπογραφικά λάθη, οι διαφορές ως προς την έκθλιψη ή τη χασμωδία καθώς και οι ανακρίβειες ή παραλείψεις του κριτικού υπομνήματος.

19. Το λάθος και στην επανέκδοση του τυπικού της Ευεργ., στ. 158, σωστά όμως στην πρώτη έκδοση (του Dmitrievskij).

20. Η γραφή πρέπει ίσως να διορθωθεί σε μαχροζεύκτου.

1265 Διλιανοῦ: Δολιάνου ἡ Διλιάνου	1635/6 κινητά τε: κινητά
1267 Δελβοτζιάνους: Δελβι- διορθωμένο από Δελβο- ἡ αντίστροφα	1658 ὑφ': ἐφ'
1277 χατασεσημασμένα: χατά τὰ σεση-	1668 Ἐπειδὴ: ᾧ] δη
1278 μου: μοι	1682 πρὸς: πρὸς τοὺς
1289 ἐγχειρῆσαι: ἐγχειρί-	1716 ταφῆς: ταφῆς καὶ
1302 καὶ ἡρξάμεθα. Κατὰ παθῶν: κα-	1718 ἦν: ἦ (γρ. ἦ)
τηρξάμεθα. Καταπαθῶν	1744 ἀγαθοεργίας: ἀγαθεργ- (πρβ. στ. 33)
1314 καὶ 1316 ἔκαστος: ἔκαστον	1752 ὑμᾶς: ἡμᾶς
1318 δεκάτω: δέκα τῷ (πρβ. στ. 202)	1766 ἀνακεκλημένων: ἀνακεκλι-
1332 ματαιώσας: ματαιάσας	1772 ἀπὸ: ἐξ
1336 ἀσκαρδαμικτί: -μυκτὶ από -μυκτὶ	1788 τούτοις: τ. τε
1351 Τελώνας - πόρνους: τελώνην - πόρ-	1814 ἀνάπαυλαν: ἀναπαύλας
νην	1849 αὐτοῦ: τούτου
1360 συγχόρτου: συγχότερον (βλ. παρα-	1865 τούτῳ: τοῦτο
πάνω, σ. 285)	1871 ταῦτα: ταύτης
1385 ὡς: οἵς	1880 πάντως: πάντῃ
1386 δι': δ'	1921 ἐπισημαίνηται: -νεται
1410 γάρ: γάρ τε	1953 γινέσθω: γε-
1430 ὥμιν: ἥμιν	2001 ἐγχρίτου: ἐχχρί-
1456 διαυγέστατον: διαυγέσ τε	2012 ἐγχειριάσεως: ἐγχειρίσεως
1457 ὥ: παραλείπεται	2059 ἐκεῖνος: ἐ. καὶ
1475 ἐπανέκυπτε: ὑπα-	2069 αὐτὴν: αὐτοὺς
1487 ὑπὸ βρομβήσει: ὑποβο-	2083 ταύτης: τοιαύτης
1522 Τῇ δ' οὖν: Ἐ] τι δ' αὖ	2149 νεκρῶν: νεκύων
1526 τάλανα: τάχα	2182 ἀμαρτάδων: ἀ. μου
1581 ἐλθεῖν: ἀλθειν (βλ. παραπάνω, σ.	2185 ἀμήν, ἀμήν: ἀμήν ἥμιν.
285)	
1607 ἀκωλύτως - πάντη ἐλευθέρα: ἀκώ-	
λυτος - παντελευθέρα	

Πανεπιστήμιο Θράκης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

I. Δ. ΠΟΛΕΜΗΣ
I. E. ΣΤΕΦΑΝΗΣ